

הוראה קשובה, יצירת שינוי נראה בהבנה

ירון שור*

<https://doi.org/10.54301/MYDT6080>

מילות מפתח: שיטות הוראה, תיווך, הבנה והבעה, יצירתיות בהוראה, שפה וחינוך, שינוי תפיסתי

תהליכי ההבנה הנראים לעין מאפשרים ללומדים להיות מודעים לשינויים תפיסתיים שהם חווים בהבנת הנושא הנלמד ולראות את מרכיביהם. תהליכי השינוי התפיסתי מתבססים על שתי מתודות עיקריות: האחת, התבוננות ארוכת טווח בסביבה ובלומדים - למידה דינמית, והשנייה - יצירת מסעות חשיבתיים שבהם מעורבים דמיון ומרחבי למידה חדשים תוך יצירת השוואה עם המוכר.

ההוראה הקשובה מדגישה שלושה יעדים בכיתה:

- בניית הבנה נראית - אישית וכיתתית (למידה);
- תיווך לשותפות ולאחריות בתהליך בניית ההבנה והערכה קשובה (הוראה);
- יצירת שינויים נראים בתפיסותיהם של הלומדים באמצעות שימוש בהתבוננות ובדמיון (שינוי תפיסתי).

בניית הבנה נראית - אישית וכיתתית

ההוראה הקשובה מתרכזת במתן אפשרות לחוות ולראות את תהליכי הלמידה והתפתחות ההבנה הריאליים של לומדים במהלך ההוראה השוטפת בכיתה (הוראה קשובה מתייחסת לתהליכי ההבנה במקצועות הלימוד בשיעורים מסוימים, והיא אינה דרך גנרית לפיתוח תהליכי קשב כמו קשיבות, מינדפולנס). התפיסה הקונסטרוקטיביסטית של הלמידה טוענת שלמידה היא תהליך אישי, וכול אחד מהלומדים מבנה את למידתו במקומו של הלומד, והוא זה שעובר את תהליכי הלמידה בדרכו הייחודית. הדגש של ההוראה הקשובה הוא על האופן שבו הלמידה האישית וההבניה של הידע באות לידי ביטוי בתהליך הכיתתי תוך שיתוף עם המורה ועם קבוצת הלומדים בכיתה. הוראה קשובה מאפשרת, שהשיח המתקיים בין המורה לתלמיד הפוך, כדברי ליבמן (2013), ללמידה אותנטית, למידה שיש בה מעורבות גבוהה של הלומדים והמורים.

הוראה קשובה מתמקדת במצבו העכשווי של הלומד. הבנה מתרחשת, כאמור, כשנוצר חיבור בין עולמו הפנימי, האישי של הלומד לבין הנלמד. חיבור כזה נוצר כשהתלמיד יוצרים במהלך השיעור תוצרים חזותיים המלווים הסבר כתוב וביטוי

חווית הלמידה מרכזית בחייו של אדם. אלפי שעות אנחנו מבלים בשיעורים במסגרת הלמידה הפורמלית. יש ללומדים רבים תחושה, שהמורים אינם רואים אותם ואינם מצליחים להבחין בכישרונותיהם (Gardner, 2004). **האתגר של נראות הלומדים בתהליכי למידה והבנה הוא היעד של ההוראה הקשובה.**

גישת ההוראה הקשובה (Attentive Teaching) (שור, 2019) מאפשרת למורים לראות את תהליכי ההבנה והלמידה של הלומדים - צעירים ומבוגרים - בנושאי הלימוד השונים וברמות הלימוד השונות. הלומדים עצמם נעשים מודעים לתהליכים שהם חוו וגם לאלו שחוו חבריהם לכיתה. הנראות בכיתה מאפשרת להם להרגיש שייכות. התהליך מאפשר ליצור ערוצי תקשורת מרובים בכיתה בנושא הנלמד - בין המורה ללומדים ובין הלומדים לבין עצמם. הלמידה ותהליכי השינוי בהבנה הנראים לעין מאפשרים ליצור תהליכי הערכה קשובים למקומם של הלומדים ולבנייה של תחושת מסוגלות.

בהוראה הקשובה הייצוג החזותי, בעיקר באמצעות ציור או באמצעים טכנולוגיים ליצירת הייצוג החזותי האישי, הוא שפת הוראה נוספת לשפה הדבורה והמתמטית. הייצוג החזותי מאפשר לכל תלמיד ליצור ולבטא את ההבנה הפרטית שלו ולקשור רעיונות כלליים לעולמו הייחודי (Kress, 2015). הייצוג החזותי הוא אמצעי ללמידה מעמיקה. הוא מאפשר ללומדים להתבונן בנלמד מנקודת מבט כוללנית תוך חיבור אל העולם האישי של הלומדים.

תהליך האישי והכיתתי של פעולת היצירה של הייצוג החזותי וההסבר הכתוב הנלווה לו מחייבים את הלומד להבהיר את מחשבותיו, לייצג את הנושא הנלמד לעצמו ולאחרים באופן מפורש ולאתר סוגיות הדורשות בירור נוסף. הלומד נחשף לייצוגים חזותיים ולהסברים של עמיתיו לכיתה, משתתף בשיח כיתתי, מרחיב את הבנתו ושותף להבנה הכיתתית.

* פרופ' ירון שור הוא ראש המכון להוראה קשובה במכללת דוד ילין בירושלים.

הלומדים. תנועה כזו חיונית להוראה קשובה גם אם היא מסיטה את המורה ממערך השיעור המתוכנן שלו. למורה יש הזדמנות להכיר הרבה יותר טוב את התלמיד מבחינות רבות: הדמיון שלו, ההבנה שלו, הרגשות, מה מעניין אותו, מה מעסיק אותו וכן רמת הכתיבה, הביטחון שלו בדיבור מול אנשים, היכולת להגיב לאחר באופן ראוי, היכולת להקשיב הקשבה פעילה. בתיווך המורה הלומדים משפיעים אחד על הבנתו של האחר, תהליך שמאפשר יצירת תקשורת בכיתה.

המורה נדרש להיות 'מורה קשוב'. בשלב ראשון עליו להחליט מהי ליבת הנושא שבה הוא מבקש לעסוק, ובהמשך עליו להתייחס למקומם של הלומדים ביחס לאותו נושא ולתווך להם באופן שיאפשר להם לחוות תהליכי שינוי בהבנתם. המורה מקשיב בדריכות לתהליכים אלו ומתווך ללומדים תיווך כפול, כלומר קשב והתייחסות אישית למקומם של הלומדים ביחס לנלמד ומתן כלים וידע רלוונטי לקידום הבנתם. העיקר בהוראה הוא להתמקד במה שקורה ללומדים בפועל במהלך השיעור. הקשבה ממוקדת למקומם מאפשרת ללומדים לחוש שקולם חשוב.

הנראות של תהליכי ההבנה מאפשרת לקשר את ההערכה אל התהליכים השוטפים של ההוראה והלמידה. בשיעורים שונים הלומדים מבטאים את הבנתם האישית, ולאורך זמן נבנה תהליך למידה והבנה אישי בנושא הנלמד. באמצעות הייצוגים החזותיים שיצרו הלומדים לאורך תהליך הלמידה ניתן לנתח ולהעריך את מידת השינוי שחל בהבנתם את הנושא הנלמד (שור, נבו, גן וגל, 2021).

יצירת שינויים נראים בתפיסותיהם של הלומדים באמצעות שימוש בהתבוננות ובדמיון

למידה היא ארוכה ומורכבת. כדי להבין מושג צריך להתייחס אליו לאורך זמן. כל מושג מכיל בתוכו שכבות רבות ומרכיבים שונים שצריך להתבונן בהם מנקודות מבט מגוונות. תהליך יצירת ההבנה אינו מוגבל לשיעור בודד, אלא נמשך מתוך כוונה לאפשר ללומדים לחוות מסע בחשיבתם, שיאפשר להם לחבר את הנלמד אל עולמות שונים. החוויה של תהליכי שינוי אומנם מעצימה, אך היא לא תמיד קלה עבור הלומדים. היא מערבת סקרנות והרחבת הידע עם מבוכה רגשית ולעיתים התנגדות של הלומדים לנלמד. תהליכי **איודאות** במסגרת ההוראה הקשובה - חשובים. איודאות גורמת לחוסר ביטחון וספקות, אבל עם זאת היא גם גורמת לסקרנות ולרצון ללמוד. תהליכי איודאות ברמה מתאימה חשובים כדי שתתחולל למידה לצורך הבנה (שור ונבו, 2018).

ההוראה הקשובה מאפשרת ללומדים להגיע לידי יצירה של מרחבי למידה (spaces of learning). מרטון ועמיתיו (Marton

בעל פה, ואלו מאפשרים ללומדים לבטא את עולמם האישי ואת דרכי הבנתם את הנלמד. שילוב ייצוג חזותי, בדרך כלל ציור, בתהליך מוסיף עוד ממד חשוב שמאפשר לתלמיד לבטא את ההבנה שלו, גם אם חסרות לו המילים. שפת הציור יכולה גם להוות גשר בין שפת אם לשפה נוספת הנלמדת בבית הספר. לאחר שהתלמיד מצייר, קל לו יותר להביע את מה שרצה בכתב ובעל פה. הוראה קשובה מלמדת את התלמידים ואת המורה להקשיב באמת ולהשהות את המשוב המתקן. כמובן, אין זה משנה באיזו רמה הציור, הוא יכול להיות סכמתי ועדיין להביע את תוכן הדברים. כשהתלמיד פעיל ומעורב, הלמידה שלו יותר מעמיקה ומשמעותית.

הביטוי האישי מאפשר יצירת שיח עם הלומדים על נקודת מבטם תוך התייחסות מכבדת ומקדמת לנקודות המבט השונות הבאות לידי ביטוי בכיתה ולידע הנדרש בנושא הנלמד. האפשרות לראות כל לומד - לעשותו ל'לומד נראה' - מאפשרת לאותו לומד להעמיק את הבנתו ולחוש תחושה של מסוגלות. הלומדים מבטאים את עולמותיהם בתהליך ההבנה. הלומדים הופכים לשותפים פעילים בעיצוב ההוראה; הם אינם חוזרים על דברי המורה, אלא סוללים את דרכם שלהם בדרך להבנה אישית - הבנה שנבנית בשילוב בין היצירה האישית לבין ההתייחסות להבנתם של לומדים אחרים ובחוויה של קשב ותיווך של המורה ביחס לנקודות מבטם וגם לנקודות המבט של חבריהם. הביטוי רב הפנים של ההבנות האישיות מאפשר לעצב גם את ההבנה הייחודית של הכיתה בנושא הנלמד.

הלומדים נעשים מודעים לתהליכי השינוי בהבנה שחוו, הן ברמה האישית הן כחלק מהשינוי שחווה הכיתה בהבנת הנושא הנלמד, שכן תהליכי השינוי התפיסתי נראים לעין באמצעות הייצוגים החזותיים וההסברים הנלווים המשתנים במהלך הלמידה, ובה כול הלומדים בכיתה באים לידי ביטוי.

תיווך לשותפות ולאחריות בתהליך בניית ההבנה וההערכה הקשובה

ראובן פוירשטיין הדגיש שפעולה כשלעצמה אינה מובילה בהכרח לידי למידה וודאי שלא להבנה של הנלמד: "פעולות חוזרות ונשנות שאינן מלוות בתהליכי חשיבה והבנה גורמות אולי הנאה, אך אינן יוצרות בהכרח למידה" (פוירשטיין, 1998, 40). כדי לאפשר ללומדים לחוות למידה ולהגיע לידי הבנה, ישנו צורך ליצור אינטראקציה מתווכת, כלומר שיח על הנושא הנלמד מתוך מתן אפשרות לראות את העולם שאליו הוא מתקשר. "האינטראקציה המתווכת מכניסה סדר במפגש של האדם עם העולם", קבע פוירשטיין (1998, 44).

האינטראקציה המתווכת (mediated interaction) היא בסיסית בהוראה קשובה. המורה יוצא ממקומו המתוכנן ונע לעבר

ועוד, בכול הגילים ובכל רמות הלימוד. להלן דוגמאות ממחקרים עדכניים בעברית שהתפרסמו לאחרונה. 1. סיפור של יום על פני הירח, ציור שלו והסבר וחזרה אל סביבות מוכרות על פני כדור הארץ אפשרו לתלמידות צעירות לחוות את מושג כדור הארץ באופן חווייתי (שור, 2022). 2. מחקר על הוראת פיזיקה, שבירת אור, בחטיבה העליונה תוך שימוש בהוראה קשובה (שור, גוברמן ואובסיאניקוב, 2021). 3. יישום של ההוראה הקשובה בהוראת המושג 'מערכות אקולוגיות-חברתיות', במסגרת תואר שני בחינוך סביבתי בסמינר הקיבוצים (שור, נבו, גל וגן, 2021). 4. הוראת ספרות אנגלית ודקדוק לתלמידי כיתה י' (שכטר, 2022).

לסיכום, הוראה קשובה מאפשרת ליצור תקשורת אישית קשובה בדרך אל ההבנה. הוראה קשובה מדגישה את הקשב של המורה ואת התיווך האישי שלו במהלך הוראת נושאי הלימוד השונים. הלומדים חווים תהליך למידה שבו הם יוצרים ומשמיעים את קולם הייחודי, חווים הקשבה עמוקה ומכבדת ומשתתפים בעיצוב ההבנה בכיתה. הוראה קשובה מאפשרת ללומדים להגיע לשיח משמעותי במהלך הדרך אל שינוי בהבנתם את הנלמד. כל הלומדים בכיתה חווים תהליכי שיח משנה הבנה אישיים, נראים וייחודיים.

המקורות

יחיאל, ת' (2021). **על למידה משמעותית והוראה משמעותית של מושגים מדעיים**. מכון מופ"ת.

ליבמן, צ' (2013). ללמוד, להבין לדעת: מסע בנתיבי ההוראה הקונסטרוקטיביסטית. בתוך צ' ליבמן (עורכת) **קונסטרוקטיביזם בחינוך** (עמ' 13-43). הקיבוץ המאוחד ומכון מופ"ת.

פירשטיין, ר' (1998). **האדם כישות משתנה**. משרד הביטחון: האוניברסיטה המשודרת.

שור, י' ואקסלרוד-טייר, נ' (2014). למידה דינמית - ראייה, התבוננות, חשיבה והבנה מושגית. **במעגלי חינוך**, 4, 96-127.

שור, י' ונבו, א' (2018). תהליכי אי וודאות בלמידה לצורך הבנה. **דפים**, 67, 41-81.

שור י' (2019). **אומנות ההוראה הקשובה: מסע לימודי דיאלוגי המקדם הבנה**. מכון מופ"ת.

שור, י', נבו, א', גל, א' וגן ד' (2021). הוראה קשובה כבסיס ליצירת שינוי תפיסתי אישי בהבנה של מערכות חברתיות אקולוגיות. **דפים**, 75, 77-104.

שור, י', גוברמן, ע' ואובסיאניקוב, ס' (2021). הוראה קשובה כדרך לקידום ההבנה של המושג שבירת אור. **במעגלי חינוך**, 10, 1-19.

שור, י' (2022). טיילתי על הירח וחזרתי לכדור הארץ - תרומת ההוראה הקשובה לאוריינות המדעית של לומדות צעירות. **אאוריקה**, 44, 54-63. אוניברסיטת תל-אביב.

et al., 2004) טוענים, שכדי להבין נושא כלשהו יש צורך לבחון אותו במצבים שונים ולהשוות ביניהם. כדי להבין נושא או מושג, טוענים מרטון ועמיתיו, יש צורך ליצור ואריאציה או שינוי (variations) באופן שניתן יהיה להשוות את ההיבטים השונים וההקשרים השונים של אותו מושג או נושא. לדוגמה, יום נראה שונה על פני כדור הארץ ועל פני הירח. השוואה ביניהם תוכל ללמד אילו היבטים נשארים קבועים (invariant) ומגדירים את המושג, ואילו ההיבטים האחרים יוכלו לאפיין את הייחודיות של הופעתו בהקשר כזה או אחר. שתי המתודות המרכזיות בהוראה הקשובה שבאמצעותן מתרחשים תהליכי השינוי בהבנה הן למידה דינמית ומסע חשיבת.

למידה דינמית מתייחסת לתהליכי ההבנה שמקושרים לראייה ולהתבוננות בסביבות הרלוונטיות לנושא הנלמד וליכולת של הלומדים לייצג את המושגים באופן חזותי. כל אחד מהלומדים רואה את הסביבות בדרכו הייחודית. דרכם הייחודית נשמרת גם לאורך זמן הלמידה. עם זאת, הם מוסיפים מרכיבי ידע לתוך ראייתם את הסביבות הנלמדות. ניתן לראות את תהליכי השינוי התפיסתי הייחודיים של הלומדים, והלמידה של ידע חדש משפיעה על אופן הראייה שלהם את הסביבות. תהליך כזה נקרא 'למידה דינמית' (dynamic learning) (שור ואקסלרוד-טייר, 2014).

לומדים יכולים לחוות שינוי תפיסתי בכל נושא לימודי (יחיאל, 2021). אם חוזרים על ההתבוננות בנקודת זמן נוספת לאחר שהתבצעה פעולת למידה בנושא הנלמד, ניתן לראות אצל הלומדים שינויים תפיסתיים במושגים הנלמדים ושינוי שחוו בראיית הסביבות השונות.

המסע החשיבתי (thinking journey) הוא רצף של מספר אינטראקציות לימודיות מתווכות, שחלקן יכול להיות תהליכי למידה דינמית, המאפשרות ללומדים לחוות מושג מנקודות מבט מגוונות. מטרתו לאפשר שינוי תפיסתי והרחבת ההבנה בנושא הנלמד. המסע החשיבתי מוציא את הלומדים מנקודת המבט הסטטית שלהם ומאפשר להם לחוות מסעות בדמיון בנקודות מבט שונות ורלוונטיות ללמידת הנושאים הנלמדים. יצירת מסעות חשיבתיים בדמיון מאפשרת השוואה בין נקודות מבט שונות על הנלמד. **כתיבת סיפור** על ידי הלומדים בהתייחס להקשר של הנושא הנלמד מביאה לחשיבה מסדר גבוה, והיא מאפשרת לשזור את ההבנה המושגית עם היבטים אישיים. כל לומד מתחבר באופן שונה לנושא הנלמד ומעבד אותו בחשיבתו בדרכו הייחודית. במסע החשיבתי מעורבים רגשות. הלומדים פוגשים מקומות מעניינים ולא מוכרים ומטיילים בהם עם חבריהם. במהלכו הם מעבדים רגשות שעולים סביב הציורים והסיפורים והם מאפשרים ביטוי למפגשים המפתיעים והמרגשים.

מאות מסעות חשיבתיים נעשו בכל מקצועות הלימוד, כמו אנגלית, מדעים, לימודי הסביבה, מתמטיקה, ספרות, היסטוריה

שכטר, ו' (2022). **הוראה קשובה והשפעתה על הבנת השפה האנגלית בקרב תלמידים בכיתה י ברמת ארבע יחידות בגרות**. חיבור לשם קבלת התואר M.Ed., מכללת דוד ילין.

Bloom, P. (2000). *How Children Learn the Meaning of Words*. The MIT Press.

Gardner, H. (2004). *Frames of Mind*. New York: Basic Books.

Kress, G. (2015). Semiotic Work: applied linguistics and a social semiotic account of multimodality. *AILA Review*, 28, 49–71.

Marton, F., Runesson, U., & Tsui, A. B. M. (2004). The space of learning. In F. Marton, & A. B. M. Tsui (Eds.), *Classroom Discourse and the Space of Learning* (pp. 3-40). Lawrence Erlbaum.